

Kultūrinės tapatybės: moterys ir vyrai (dabartis ir paveldas)

Rita Repšienė

Dabartis atskleidžia paveldo mentalinių struktūrų patvarumą, gilinantis į kultūrinių – moterų ir vyrų tapatybių kismą. Sutelkus dėmesį ties dominuojančiomis lyčių raiškomis, dabarties privalumai – pasirinkimo laisvė, prioritetai, į objektyvumą pretenduojantys vertinimai atskleidžia sudėtingą ir fatališką situaciją, kuri tiesiogiai veikia tautinį tapatumą ir skatina kalbėti apie neišvengiamus ilgalaikius padarinius. Paveldas, būdamas neatsiejamu tapatumo dalimi, gali tapti ir išsigelbėjimu, ir sunkinančia aplinkybe siekiant pozityvių transformacijų, ypač patriarchalinės kultūros areale. Įvardyti situaciją, sudėlioti svarbiausias vertes ir ieškoti problemų sprendimo, net jei tai būtų neįmanoma, yra šios publikacijos tikslas. Žvelgiant iš šiuolaikinio tyrimų lauko, moterų tapatybė atsiriboja nuo paveldo suformuoto vaidmens ir socialinės paskirties apribojimų, peržengdama tautinės savimones brėžiamas ribas ir pasinaudodama globalizacijos siūlomomis galimybėmis. Trauminės patirtys, gilėjanti šimtmetė desperacija, pakrikusi laikysena – taip šiandien atrodo iniciacinius išbandymus praradusi vyriškoji lytis, kuri tapo savojo „verksmingumo“ įkaite.

Pagrindiniai žodžiai: tapatybė, kultūra, moterys, vyrai, dabartis, paveldas

Viskas tapo panašu į videožaidimą, kuriame turi prisiimti kario vaidmenį ir įžengti į magišką karalystę. Skirtumas tas, kad žaisdamas videožaidimą visiškai apsvaigsti, o rašydamas visada susiduri su kritiniais momentais, kai iššoki iš lokomotyvo tik tam, kad vėl įšoktum į jį kitą rytą.

Umberto Eco

Būti nelaimingam ir apgailėtinam yra lengva, būti laimingam yra daug sudėtingiau ir kiečiau.

Thom Yorke

Visi turi teisę į truputį kultūros.

Pierre Dulaine

Paveldas, kaip neišvengiama tapatybės dalis, savaip transformuojasi dabartyje ir suteikia šimtmečius gyvenusioms iliuzijoms tam tikrą patvarumo išbandymą. Lyčių studijos seniai peržengė konfesines ribas, mes atsidūrėme tarsi kryžkelėje tarp laisvės ir pasirinkimo, tarp realybės ir padarinių.

Laimingumo indeksai, postuluojami oficialiose valstybės strategijose, pagal nelaimingų žmonių skaičių pasauly pirmaujančioje šalyje primena parabolę apie neregijų karalystę, kurioje nėra vietos regintiems ar norintiems išvysti saulės šviesą.

Geriau keikti tamsą, negu uždegti žiburį? Ar geriau klaidžioti savų prietarų, nelaimių, dejonių pasaulyje, užuot siekiant minimaliausio išsigelbėjimo ar bent akimirksnio šviesos paveldėtose sutemose, kuri susaisto mus kaip tramdomieji marškiniai beviltybės namuose?

„Pasaulis yra didelis“, tik išsigelbėjimas yra mumyse. „Pasaulis yra didelis, bet mumyse jis gilus it jūra“ (Raineris Marija Rilke). Nors šimtus metų ritualai, stebuklai ir nepaprasti išgyvenimai buvo stumiami iš kasdieninio gyvenimo, tikėjimas stebuklais tebėra mūsų kultūros dalis. Kaip ir nuostata, kad moterys privalo būti nelaimingos, nes jos yra nebylioji nelaimių priežastis ir akivaizdus padarinys, dolorizmo auka ir grėsmė tautinei demografijai. Išsivadavimo galimybės lietuviškuose kontekstuose seniai prarado aktualumą. Kalbėti apie tai, kas aktualu, yra neabejotina interpretacijos konkretybė, su kuria susiduriame vertindami paveldą dabarties akistatoje. Ar lietuviškas pasaulėvaizdis taps tik demarkacine linija tarp mūsų siekiamybės ir to pasaulio, kuris oponuoja tapatumo suvaržymams ir kultūrinės esaties dilemoms?

Baimė suklysti, baimė pripažinti savo silpnumą, baimė, kad neįstengsime pateisinti lūkesčių ir vilčių, nors net neaišku, kas sprendžia šią lygtį, kurdamas didžiąją išlikimo formulę, kultūros akiračiuose atlieka tik retorinės figūros vaidmenį. „Jei kultūra nefiltruotų, ji būtų beprasmė – tokia beprasmė, kaip pats savaime yra beformis ir beribis internetas. Jei naudotumės visa jo teikiama informacija, būtume idiotai. Kultūra yra instrumentas, kuriantis intelektualinių darbų hierarchinę sistemą“ (Eco 2011). Mūsų hierarchijos viršuje ši kartą bus lietuviškoji ginocentrija su visomis paslaptimis, magija ir stebuklais, sandoriais su nelabuoju ir neįtikėtinomis sakramentalijomis, neįprastu nuoširdumu ir santūria egzaltacija bei lietuvių vyriškoji tapatybė, kuri ne vieną šimtmetį grindžiama dejonėmis ir graudžiais verksmais, tradicijomis ir paveldu, realijomis ar iliuzijomis.

Tradicijos ir perversijos

Apsimesti, kad pasaulyje niekas nesikeičia, būtų lengviausias kelias įrodyti savo ribotumą. Tradicijos, paveldas, vertybės, perduodamos iš kartos į kartą, taip pat patiria akistatą su dabartimi. Svarbiausi pokyčiai vyksta mūsų viduje, tačiau kultūrinė stagnacija, socialumo amorfija ir konservatyvus stabilumo godojimas lemia uždarumo įsigalėjimą. Kaip atsispyrus nuo aplinkos ir kultūros apribojimų rasti atsakymus į mums svarbius klausimus, kaip pakeisti patriarchalinio kaimo įpročius ir įžengti į civilizuotą santykių metą, taip vaduojantis iš nelaimingumo ir nevilties.

Pakeisti žaidimo taisykles, kurių laikomasi šimtus metų, per vieną dieną neįmanoma. Galime kalbėti „apie moterų išlaisvinimą kaip pajuokos objektą“ (Giroud, Lévy 2002, p. 9–28) ir tvirtinti, „kad moterys pabudo iš sąstingio, įgijo kovingumo, dinamiskumo, linksmumo, humoro, o juk anksčiau moterys buvo liūdnos“ (ten pat, p. 19),

lietuviškame kontekste būtų per drąsu. Papročių istorija išsaugojo savitą liudijimą, paslapčių ir lemtingų, tamsių, amžinų akcentų, kurie mus uždaro tartum užburtame rate, kaip pabrėžė prancūzų filosofas Bernard'as-Henri Lévy, „reikėtų atskirti, kas pastovu ir kas permaininga“ (ten pat) arba ką reikėtų keisti ar bent jau pripažinti. Arba, kaip rašė lietuvių mąstytojas Algis Mickūnas apie sumenkėjusius vaidmenis mūsų amžiuje, viena iš pagrindinių priežasčių įvardydamas plintantį poslinkį į antropocentrizmą ir iš jo kylantį „visų kultūros fenomenų – nuo meno iki religijos“ – supaprastinimą iki specifinių žmogaus „stimulų, reikmių ir fantazijų“ (Mickūnas 1996, p. 5).

Archajiniai lietuvių kultūros sluoksniai, juose vyravę etiniai modeliai, kvalifikacinės sistemos, lyčių hierarchija išliko lietuvių mastysenoje „daugiau negu kitų Vakarų Europos tautų kultūrinėse nuostatose“ (Kavolis 1992, p. 21). Moterų ir vyrų priešprieša, nors ir nevienalytė, išsaugojo gana kategoriškus vaizdinius: „moteris identifikuojamos su gamta, o vyrai – su kultūra“ (ten pat, p. 22), tęsiant šią dichotomiją, moteris atsiduria vienoje verčių grandinėje su kūnu, vyrai – su mąstymu, moteris su emocijomis, vyrai su protu ir t. t. (Frank 2003).

Sekant Vytautu Kavoliu, lietuvių pasakose vyrams ir moterims suteikiama ir skirtinga psichogenezė: „vyrai iš prigimties stiprūs, o moteris charakterio stiprybę, kurios iš prigimties neturi, įgyja pasiaukodamos šeimai“ (ten pat, p. 28). Stiprumo paradigma, akcentuojama kaip pasiaukojimas šeimai, paverčia moterį patriarchalinių vertybių įkaite. Tartum pati moteris savo valia nepasirinktų šeimos ar su ja susijusių išbandymų. Ar pasirinkimo laisvė pasakose neįmanoma? Tiesa, kai merginai niekaip neįtinka jaunikai ir ji užsimano vyro su auksine nosimi, toks jaunikis atsiranda, tik ištekėjus paaiškėja, kad jis yra velnias. Išbandymai, kurie tenka moterims ir vyrams net stebuklų pasakose, yra netolygūs. Populiariausia lietuvių Eglės pasaka atspindi ir archajines nuostatas, ir dabarties situaciją: „Moterims reikia subręsti, vyras jau tobulas savyje“, taip interpretuojama ši pasaka (ten pat). Moteriai keliami reikalavimai nėra tik praeities paveldas, tobulumo genetika yra vyro duotybė, moteris gali pretenduoti tik į tobulumo siekimą: „Moteris ji buvo garbinga, nuolanki savo vyrui karaliui, atlaidi ir labdaringa dievobaimingiems vargšams“ (Dlugošas 2005, p. 69). Arba jos daliai skiriami kiti išmėginimai.

Vienas didžiausių išbandymų kultūros istorijoje tenkančių moterims yra kaltinimas bendradarbiaujant su tamsiomis galiomis ir piktnaudžiaujant burtais bei magija. Tradicinėje kultūroje plačiai plėtojama pažiūra, kad ne viena moteris yra patsidavusi velniui, jo sąjungininkė, pažadėjusi velniui savo sielą ir iš jo gavusi antgamtinių sugebėjimų daryti burtus, kuriuos ji panaudodavo padėdama ar kenkdama kitiems žmonėms (Balys 1961, p. 418). Iš elgesio su raganomis brėžtina ideologinio agresyvumo kreivė moterų atžvilgiu – iš sudegintųjų už raganavimus Lietuvoje 75 procentus sudaro moteris (Kavolis 1991, p. 44).

Apskritai raganavimui suteikiamos moteriškos regalijos. Vyrai ir moteris, siekiantys tų pačių dalykų, buvo vertinami skirtingai: „Vyrų raganių, ne tik moterių,

taipogi buvę senovėje. Jie buvę vadinami žyniais“ (Basanavičius 2001, p. 191), burtininkais, alchemikais, atradėjais, mokslo žmonėmis. Vyrų užsiėmimas magija ir burtais, be abejonės, plačiai žinomi istoriniai faktai (Apps, Gow 2003, p. 118), tačiau jie nebūdavo kaltinami demonologija ar ryšiais su velniu (Rowlands 2007, p. 390).

Kultūros istorija savaip liudija moteriškumo diskriminaciją, palikdama tik vieną alternatyvą, kaip išvengti kaltinimų – tapti palaimintąja, šventąja ar ieškoti neįmanomos išeities.

Stebuklų pasaulis

Europos kultūros istorija atskleidžia liūdesio paženklintą moters likimą. Ar įmanoma išvaduoti moteris iš didžiojo liūdesio, kuris jas lydėjo ilgus šimtmečius? Visais laikais būta tradicijų, sąlygojamų vaizduotės, tikėjimo ar išminties, ar galimybių sukurti išsigelbėjimo būdą kaip kultūrinę iliuziją.

Viduramžiais plačiai paplitęs pasakojimas apie moteris, kurios atėdavusios naktį pas vyrą, išplėsdavusios jo širdį ir suvalgydavusios. Taip kultūros istorijoje vadinama *La Belle Dame sans merci*, reiškusi ne ką kita, o *mulier speciosa*, „visoje Europoje žinomą kaip raganos apibūdinimą“ (Voigt 2004, p. 186). Moterys, kurios negalėjo tikėtis Dievo malonės, neturėjo, kaip buvo manoma viduramžiais, taip žemai pulti dėl nuodėmės su vyru. Implicitiškai diskusijos apie moters žiaurumą ir išdidumą mus grąžino prie populiarių debatų dėl *La Belle Dame sans merci*, kurie paskatino kalbėti apie moteris, kurios siekiamos apdovanoti vyrus už meilės nuotykius buvo žiaurios (Broad and Green 2009, p. 83). Išsiveržti iš savo aplinkos buvo siekiama kuriant pasakojimus apie moteriškuosius demonus, kaip *succubus* jos pasirodydavusios sapnuose ir suviliodavusios vyrus. Pasak prancūzų rašytojos Simone'os de Beauvoir, raganomis buvo laikomos tiesiog gražios moterys (*Destins de femmes* 2010, p. 63–64). Vokiečių istorikai vieningai sutinka, kad po raganų persekiojimų ir teismų tautos genofondas buvo gerokai sunaikintas (*Hexen im Museum, Hexen heute, Hexen weltweit* 2004). Moterų atskirtis dar ir šiandien turi tas pačias konotacijas.

„Per ilgus krikščionybės tūkstantmečius moteris buvo mažiau reikšminga. Tai atspindi ne tik krikščioniškojoje, bet ir XVIII–XIX a. pasaulietinėje filosofijoje, kur vyras sutapatinimas su universaliais poreikiais, su teisingumu, su įstatymais, kurie galioja visiems, o moteris – su partikuliarumu, su specifiniais, savo šeimos interesais, su tuo, kas priklauso uždaram žmonių rateliui“ (Kavolis 1992, p. 36).

Patriarchalinė kultūra, uzurpavusi visas teises, paliko moterims tik nedidelę veiklos sritį. Kaltinimai prigimtine nuodėme, sandėriu su nelabuoju, paslaptinomis galiomis yra tik nedidelė dalis teismo arsenalo. Apšvietos amžiuje buvo gana aiškiai suformuluota: „Visuomenėje būdamos moterys greičiau pražudys savo gerą vardą. Todėl šv. Povilas moterims „amžinai liepia tylėti“. Iš vyrų to nereikalaujama, nes jie

moraliai stipresni ir gali dalyvauti viešajame gyvenime, nepažudydami savo gero vardo“ (ten pat, p. 45). Moralinė stiprybė grindžiama nuo lietuviškos Apšvietos laikų žinoma vyriškų aimanavimų ir dejonių kultūra? Ar tai sietina su papildomais moraliniais įgaliojimais?

Nepolemizuodamas su oficialia Apšvietos filosofija, Kristijonas Donelaitis *Me-tuose* pasirinko novatorišką moterų vaizdavimo būdą, „pačios už save kalbančios moterys“ lietuvių kultūroje buvo didžiulis pasiekimas, atskleidžiant „savitą moterų mąstymo logiką, kuri skiriasi nuo oficialios valdžios vyrų laikysenos“ (p. 47). Nebe-laikydamas „moters moraliai silpnesne būtybe, kuri lengvai pasiduoda nuodėmei“ (p. 49), jis suteikė moteriai lygiavertį statusą.

Taigi norėtusi atsigręžti atgal, kad skaitymo malonumas turėtų ir dar vieną liudijimų galimybę – žadinti egzistencinius jausmus, kaip rašė Roland’as Barthes’as, susijusius su įvairių dalykų esme – neįprastais, pamirštais, maloniais pojūčiais (Barthes 1991, p. 23).

Pašaukimo ar valdžios dėlei

Ieškoti savo vietos po saule galima ir atsigręžiant į tuos laikus, kai moterys turėjo nepaprastą valdžią ir dėl jų galių nebuvo abejojama. Valdyti, būti laimingoms ir įgyvendinti visus norus – tokia prieš tris tūkstančius metų iki Kristaus buvusi Egipto kasdienybė dabar atrodo kaip neįtikėtina istorija.

Moterų teisė į laimę egiptiečių laikais buvo grindžiama daugybe laisvių, priklausomybių istorija turėjo išimčių. „Egiptiečiai pripažino moterų jėgą visose gyvenimo srityse, mene valdovės buvo vaizduojamos puolančios priešus, baudžiančios kalinius, leidžiančios strėles į priešininkus vyrus“ (Flečer 2004). Moterys turėjo lygias teises, buvo vaizduojamos šalia ar net vietoj vyrų, vadovavo ritualinėms apeigoms ar dirbo vyriškus darbus. Todėl neatsitiktinai kaimyninės šalys buvo šokiruotos dėl Egipto moterų laisvumo, kurios atskleidė pasakojimus, kaip jos „eidavo į turgų ir ten sėdavo prekiauti vietoj vyrų, o pastarieji likdavo namie ir dirbdavo“, kaip laisvos moterys džiaugdavosi visais gyvenimo malonumais ir turėjo neribotas valdžios galias. Tris tūkstančius metų idilės, kai moteris, pasitikusi vyrą, galėjo pasakyti: „Neužstok man vaizdo, kol nepasiekėme kranto“ (ten pat).

Šimtmečiai sankcijų, apribojimų, inkvizicijos ir kaltinimų moterims pažadino prieštarigus jausmus. Prancūzų akademijos narys, Nobelio premijos laureatas, rašytojas François Mauriacas apie moteris yra pasakęs: „Šiaip ar taip jos nelaimingos. Tai jų pašaukimas“ (Giroud, Lévy 2002, p. 10). Ar šis pašaukimas iš tiesų pasikeitė?

Ir šiais laikais Pandoros mitas, kad „moteris, dažnai labai graži, mūsų vargšėje žemėje skleidžia ydas ir ligas“, tebėra gajus (ten pat, p. 11). Išlikę lietuvių pasakojimai, Jono Basanavičiaus paskelbti apie maro deives, kurios kaip „trys jaunos dailios mergos,

gražiai baltai apsirengusios ilgais drabužiais ir, saulei nusileidus, vaikščiodavusios iš namų in namus“, priskirtini tam pačiam semantiniam laukui (Basanavičius 1998, p. 133). Neigiama moterų konotacija tęsiasi nuo neatmenamų laikų. „Paskaitykite graikų – Aristotelio, Platono ir kitų kalbas: moteris laikoma „bloga“, „pavojinga“ vyrui“ (Giroud, Lévy 2002, p. 11). Ir visa tai primena vienos krypties eisimo kelią, kuris taip niekada ir nebuvo rekonstruotas, todėl šiame „pamirštame greitekelyje“ nėra sau-gu dėl daugybės draudžiamų ar perspėjančių ženklų.

Visoje literatūros istorijoje moterims buvo „draudžiama“ net mintis apie laimę (ten pat, p. 10). Apie lietuvių kultūrą apskritai teigiama, kad devynios dešimtosios jos yra vyrų kūrybos rezultatas. Istoriskai vertinant lietuvių literatūrą, „maždaug iki XX a. pradžios dominavo vyrai, bet buvo ir rašančių moterų. Moteris įeina į ją priim-dama vyrų kalbą, nes kitokio modelio tarsi nėra“*.

Sekant pozityviosios psichologijos korifėjumi Martinu Seligmanu, tektų konsta-tuoti, kad negatyvioji psichologija apribojo moters galimybes, skatindama pereiti į pozityvumą (Seligman 2004).

Kodėl vyrams atrodo, kad pasaulis, „kuriame moterys – iškelkime tokią hipotez-ę – būtų laimingos, būtų liūdnas?“ (Giroud, Lévy 2002, p. 13). Laimės ir moterų sąsajos prieštarauja vyrų pasaulio sampratai? Ar tiesiog atsakymo reikia ieškoti ne moteryse, o vyruose?

Mitinis paveldas

Daugybė dalykų nepriklauso nuo mūsų. Taip vyriškumo apoteozė stelbia lyties pri-valumus. Būdami savos didybės – kaip nelaimės arba prakeiksmo įkaitais, jie negali atsisakyti savo privilegijų. Šimtmečiais perduodamos išvalgos tik patvirtina patriar-chalinę didybę: „vyrai niekada nekaltinami“ (Françoise Giroud), „vyrai dominuoja dėl paties dominavimo“ (Pierre Bourdieu), „vyriškoji kultūros sfera yra substanciali – vienatinis Dievas jai vadovauja, ir tam, kam Dievas vadovauja, yra tikra, substancialu, monolitiška“ (Vytautas Kavolis).

Laiko, istorijos ir religijos įteisinta patvaldystė negali būti pasmerkta amžiny-bėn. Jei įsivaizduojame laiką kaip pasikartojančią įvykių grandinę, vyriškoji mitologi-ja bus nuvainikuota ir norom nenorom turės atsisakyti karaliaus Saulės visagalybės. Jei remsimės linijine istorijos samprata ir iš jos kylančiu tikėjimu šviesesne ateitimi, atsidursime postmodernybės spąstuose, kurie profanuoja nuoseklų istorinį naraty-vą, atmesdami liūdnos pabaigos galimybę. Tikėti, kad religija ir istorija įteisinto do-minavimo būtų atsisakyta laisva valia, būtų lyg žvelgiant į bedugnę įsivaizduoti, kad matai jos dugną.

* Priega per internetą [http://gyvenimas.delfi.lt/istorijos/vdaujotyte-nekonkuruojanti-moteris-laimi-daugiau.d?id=16244880#ixzz2MVN\]eCo5](http://gyvenimas.delfi.lt/istorijos/vdaujotyte-nekonkuruojanti-moteris-laimi-daugiau.d?id=16244880#ixzz2MVN]eCo5) [žiūrėta 2012-12-21]

„Sugretinę visus mitus ir ideologijas, gauname formalinį modelį, pagal kurį galime matyti, kaip žmonija gyvena ir save apgaudinėja ir kokios prasminės žmonijos egzistencijos sąlygos duotoje kultūroje“ (Greimas 1991b, p. 365). Tobuli vyrai ir nelaimingos moterys, substanciali vyriška kultūra ir nuo Martyno Mažvydo laikų moterų tapatinimas su gaivalingomis gamtos jėgomis, burtais ir magija. Taigi moterims ir vyrams priskiriamos skirtingos reikšmės vienoje kvalifikacinėje sistemoje (Kavolis 1992, p. 22). Todėl tikėtis, kad viskas praėjo negrįžtamai, būtų naivu. Gyvenimas iliuzija, atliekant dekonstrukcinius naikinimo ritualus, galėtų išgelbėti, bet realybę palikime mitiniam Persefonės („tos, kuri naikina šviesą“) pasauliui, kad neatrodytume įsitikinę savo teisumu.

Skleisti šviesą ar ją laikyti paslėpus po gaubtu, toleruoti ar niekinti, saugoti ir ginti, keisti neigimo laikyseną į savo galimybių ribotumo pripažinimą vardan to stebuklingo Italo Calvino *guizzo*, kuris reiškia sidabrišką, švystelėjusį blyksnį mažai žuvytei iššokus iš vandens, kai susijungia įvykio staigmena, spurdėjimo elegancija ir šviesos žaismė vandens paviršiuje (Greimas 1991a, p. 184).

Problemos masteliai

Pasirinkimo laisvė atspindi nacionalinių nelaimių mastą. Lietuvos pirmąją ES pagal santuokų su užsienio piliečiais skaičių*. Apskritai santuokų su užsienio piliečiais procentas kasmet po truputį didėja: 2010 m. įregistruota 3,1 tūkst. santuokų su užsienio piliečiais (16,6 proc. visų santuokų). 2009 m. – 3,3 tūkst. (16 proc. visų santuokų). Per dešimtmetį nuo 2000 m. įregistruota 1,6 tūkst. santuokų su užsieniečiais (9,4 proc.). Užsieniečius vyrus moterys iš Lietuvos renkasi ne tik dažniau, bet ir iš daug įvairesnių valstybių. Statistikos departamento duomenimis, iš 18 688 pernai Lietuvoje įregistruotų santuokų, iš įvairių ES užsienio valstybių antrąją pusę pasirinko 1009 Lietuvos moterys ir 98 vyrai. Iš Amerikos (JAV ir Kanados) užregistruoti 184 jaunikiai ir 12 nuotakų, Afrikos – atitinkamai 92 ir 2, Azijos – 186 ir 27. Iš Australijos būta tik 7 jaunikių ir nė vienos nuotakos. Statistikos departamento duomenų kategorijai „Kitos valstybės“ priskirti 150 jaunikių ir 48 nuotakos, beje, Lietuvos moterys iškėkė už 23 vyrų be pilietybės**.

Jei situacija nesikeis ir didės emigracija, santuokų su užsieniečiais skaičius ir toliau gausės. Kuo tai gresia Lietuvai? Išnykimu, nutautėjimu ar matriarchato atgimimu? Jaunos, mylimos, gražios moterys pradės valdyti ir kurti kitokį pasaulį?

* Lietuvos svajonių jaunikis – vokietis, lietuvių svajonių nuotaka – rusė, prieiga per internetą: <http://www.londonozinios.com/v2/laisvalaikis/moterims/4078-lietuves-svajoniu-jaunikis-vokietis-lietuviu-svajoniu-nuotak.html> [žiūrėta 2011-12-07]

** Vytenė Stašaitytė, Lietuviai smerkia santuokas su užsieniečiais, bet nekonkuruoja savo geru pavyzdžiu, prieiga per internetą: <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lietuviai-smerkia-santuokas-su-uzsienieciais-bet-nekonkuruoja-savo-geru-pavyzdziu.d?id=45176381> [žiūrėta 2011-12-08]

Dauguma Vidurio ir Rytų Europos šalių seniai skelbia pavojų dėl santuokų su užsienio piliečiais, nes tai didelė problema mažoms ir didesnėms šalims, pavojus demografijai ir genofondui, kuriam ir taip gresia neišvengiami pakitimai.

* * *

Stebuklai įmanomi ir šimtmečiais skaičiuojama raštijos istorija paliudija, kaip ir *Naujoji Prūsijos kronika* (1394):

Tuomet pilyje atsitiko toks stebuklas. Kažkokia įkvėpta moteris laikė prieš save krauju apšlakstytus marškinius, ir jokia ietis ar strėlė negalėjo jos paliesti. Laikydama rankoje kaulą, vyniojo ant jo siūlus ir būrė tol, kol ten stovėjo magistras (Vygandas Marburgietis 1996, p. 466).

Atsakant į globalizacijos iššūkius ir kosmopolitizmo grėsmes, baltiškoji tapatybė lieka didžiausia mūsų geidžiamybe. Priklausoma nuo kultūrinių nuostatų ir paveldo akiračių, ji skatina ieškoti naujų savasties pažinimo kodų: išsivaduoti iš mūsų skausmingų patirčių, ieškant neišnaudotų galimybių ir atrandant aktualias ir šiandien tiesas kaip mūsų „prarastas“ atmintis.

Paneigti pasaulio patriarchalinę sanklodą, viešpataujančią tūkstančius metų, reikštų prarasti realybės jausmą ir viską regėti aukštyn kojomis. Atsisakyti visuotinai pripažintos hegemonijos būtų tas pats, kaip pulti į šulinį žemyn galva tikintis, kad žemės gelmėse (pragare?) bus atsakyta į visus klausimus. Patriarchalinė galybė stulbina, gąsdina ir masina kiekvieną, mėginantį bent akies krašteliu žvilgtelėti į jos paslaptis, mitologiją ir tvirtas tradicijas. Tačiau „stiprioji lytis“ visada turėjo ir kitą – silpnąją, jausmingąją – savo pusę.

Jei vadovausimės nuostata, kad kultūros istorija nėra vien faktų, įvykių, reikšmių ir reiškinių sanauka, reikės, keičiantis požiūriams, mąstymui ir lyčių stereotipams, „nuolat iš naujo persvarstyti politikos (t. y. galios pratybų) ir kultūros (t. y. tikėjimo apraiškų) santykius“ (Kavolis 1991, p. 15), kad suprastume, kas lemia veiksmus, poveiksmius ir atoveiksmius.

Vyriškųjų galių formuojama kultūra, imituojanti genialumo retoriką, tapo didingų karinių pratybų, jėgos, valdžios, falo ir sėkmingos medžioklės manifestacija. Tobula maskuotė, slepianti jautrią ir subtilią vyrišką natūrą! Tačiau akivaizdu: nuolat ore tvyrantis stiprių vyrų ilgesys nėra tik beletristinė figūra, skatinanti, kad esminis „lytinis“ instinktas kurtų emociškai tvarią asmenybę ir „lietuvių galvose didėtų pasitikėjimo savimi jausmas, o širdyse – meilė tėvynei“*, užuot demonstravus savo pranašumą ar apgailėstą dėl „vargšiško“.

* Prieiga per internetą: <http://eurobasket2011.lrytas.lt/-13111394371311115777-a-guogos-die-noraštis-10-remiamas-rėmėjas.htm> [žiūrėta 2011-07-20]

Paralelių apgailestauti, gailėtis ir verkti taip išreiškiant savo vyrišką silpnumą yra gausu, tokia objektyvi šių dienų duotybė: „Akimirksnį viskas buvo aptemę, ir tarsi iš šalies save mačiau apsipylusį ašaromis, staigiantį ir dūstantį nuo raudos, bėgantį nusmurgusia buvusio dvarelio alėja ir kažkam nežinomam, negailestingam, abejingam grūmojantį pabalusiais bekraujais kumštelių krumpļiais“ (Sigitas Parulskis „Tyla“). Kaip ir populiariojo lietuvių rašytojo Parulskio knygoje *Prieš mirtį norisi švelnaus* palinkima „Tegu į jūsų stiklinę su geru gėrimu laša jausmingos ašaros“ ar vyriškumo atributikai priskiriami „keiksmi, dantų griežimas ir ašaros“ (*Trys sekundės dangaus*).

Garsių vyrų ašaromis pripildoma gamta: „Visada vaizdinga, Lietuvos milžinų ašaromis verkianti Neris“ (Herkus Kunčius, *Lietuvis Vilniuje*, 2011, p. 21) ir paskutinės naujausio Herkaus Kunčiaus romano herojaus Napoleono Šepučio išgyvenimų akimirkos: „Atsiplešęs nuo valdininkės krūtinės, Šeputis džiugiai nusišluostė ašaras“ (ten pat, p. 238), – taip paliudijamas įprastas lietuviams patriarchalinius jausmingumas. Kaip ir kito populiarus lietuvių rašytojo ir kino „dramų“ kūrėjo Alvydo Šlepiko propaguotasis *Lietaus dievas* (2005), kuriame verkia ir seni („verkė ašarojantis tėvas senis Motūzas“, p. 11), ir jauni („Geniukas lėtai stojosi ir staiga sriūbaudamas ėmė raudoti“, p. 32), ir maži („jis ėmė taip bliauti, ašaros tekėjo upeliais, iš nosies pasirodė burbulai“, p. 43), ir ir net angelams suteikiama verksmingumo būseną: „likęs vienišas ir sužalotas antrasis angelas žvelgė žemyn susirūpinęs ir verksmingas, bet gali būti, kad jis tik piktdžiugiškai šypsojosi...“ (p. 76).

Ašaros tampa nuoširdumo, atgailos ir „tikrų“ išgyvenimų imitacija „mirtino nusipramogavimo“ fone. Užtenka prisiminti ašaringą televizinę Vytauto Šapranausko atgailą po daug triukšmo sukėlusio „Auksinių svogūnų“ teikimo TV3 televizijoje.

Sutelkę dėmesį į lietuvių kultūrai būdingą kentėjimo, aimanavimo ir ašarojimo kanoną, aptarkime iki šiol aktualų klausimą: kodėl daugiau kaip 250 metų mūsų raštijoje, mintyse ir vaizdiniuose dominuoja verkiantis vyras? Nors, kaip žinome, kuo giliau į mišką, tuo daugiau medžių, todėl stengsimės nenuklysti nuo pozityvaus požiūrio ir sąmoningo palankumo. Vadovausimės, kiek abejodami, Pierre'o Bourdieu mintimi, kad vyrus nugalai vyriška jų svarbumo iliuzija ir nugalėtojų mentalitetas kaip vyriškumo privilegija. Paliksime erdvės tautiškumo sugestijoms, skatindami pasitikėti kontekstinės terapijos galiomis.

Metafizinis teatras, Apšvietos baimė ir aistros dėl verksmingumo

Lietuvių vyrų polinkis ašaroti ir dejuoti, tarsi būtų ištikusi arba netrukus žadėtų ištikti nacionalinė katastrofa, iš realybės pirmiausia buvo perkeltas į didįjį Apšvietos epą *Metai*. Santūrumo ir susilaikymo nepaisantys būrai privertė lietuvių grožinės literatūros pradininką Kristijoną Donelaitį prabilti apie akivaizdžiai vyraujančią tautos būdo bruožą – nepaprastą verksmingumą.

Gedėdami pernai mirusio gero valdininko, jie „taip nesvietiškai nusiverkia, / Kad ir akys jau keliems išpūti pradėjo; / O kiti dėl to, veik proto netekę, / Baudžiavą, kaip jiems reik, atlikt jau nedera bėdžiai“. Emocinė negalia, arba, anot žymiojo lietuvių kultūros tyrėjo Vytauto Kavolio taiklios diagnozės, „aimanavimas, toks besaikis, kad atima veiklos pajėgumą“ (Kavolis 1991, p. 70), trukdo blaiviai mąstyti ir stumia į vi-suotinį nusivylimą, kuris daro neigiamą poveikį genetiniam kodui.

Priespauda ir despotizmas įdiegia aukos mąstyseną, „lengviau sukrečiamo, emo-cinio balanso neišlaikančio žmogaus psichologiją“ (ten pat, p. 71), tampančią skiria-muoju bruožu.

„Kas jau bus iš jūs, kad vis raudodami kauksit; / O paskui akli bei proto viso netekę, / Nei vaikus augint, nei darbus dirbt negalėsit.“ „Ašarų srovėmis“ gailimasi ir senstančio arklio, ir per keliolika metų sudilusio peilio. „Ramdykit ben ašaras irgi pa-liaukite verkę!“, nes net gyvuliai, pašaro laukdami, „į mus žiūrėdami verkia“ – bando apeliuoti poetas į beribį ir besaikį būrų vaitojimą (ten pat).

Vyriškąjį pradą sureikšminusi Apšvieta, viena vertus, kaip patriarchalinį mitą išskėlė švietimą, kuris turėjo įtvirtinti filosofines jos nuostatas (Horkheimer 2006, p. 30). Kita vertus, Apšvieta tapo ne išsilaisvinimu, o „metafiziniu spaudimu“, mitolo-giniu siaubu, įgavusiu radikalią formą. Apšvietos ideologiją ir didaktiką akivaizdžiai apėmusi rezignacija – „tai pačios su savimi susvetimėjusios visuomenės savybė būti prievartos visuomene“ (ten pat, p. 161).

Polinkis į aimanavimą, dejavimą ir begalinius verksmus sietinas su baime, pasi-davimu, realybės neigimu ir metafizinio jausmo praradimu. Atrodytų, kad nelaimingas lietuvių pasaulėlis, kenčianti siela nėra tik to laiko fenomenas. Sunkiai pasiduodami pokyčiams, esame linkę rezignuoti iki šiol, pritardami XIX a. vidurio kvietimui, atitin-kančiam metafizinio teatro dvasią: „Verkdami iš džiaugsmo, meskim svieto niekus, / Cnatom ir pakūta apmazgokim griekus...“ (Vaišnora 1958, p. 351) ar tiesiog ramiai susitaikydami su savo likimu, kaip siūlė „tavo nuliūdęs poeta“.

Graudulingieji lietuvių romantikai

XIX a. pabaigoje, nors ir būta romantizmo amžių puošusių sukilimų, pramonės per-versmų ir nacionalinio išsivadavimo sąjūdžių, lietuviai garsėjo kaip ašaringa ben-druomenė, tiesa, pasak Maironio, verkianti ne iš baimės, ne iš išgąščio ar dėl netekčių, o dėl pačios savės, iš savo „prakilniai graudulingos nuomonės“ (Maironis 1986, p. 40). To savo graudulio taip ir neįstengianti paversti kuriamąja energija, kuri skatintų to-bulinti pasaulį.

Romantinę praeitį Maironio eilėmis apraudanti tautos vyrija pripažino begalinį liūdesį: „Ko taip nuliūdai? Ko ant krūtinės / Ašara krinta graudi? / Gailiesi, amžius didžius atminęs“ („Vilnius (prieš aušrą)“) ir aptarė verksmo priežastis: „Lopšy mes verkiame, saulę išvydę; / Verkiame, meilės pančius pažinę; / Verkiame, nuo kelio tiesaus

nuklydę; / Verkiame, karstą sau prisiminę“ („Sunku gyventi“). Paliko ir mums „deramo elgesio“ imperatyvus: „Tas ne lietuvis, kurs jos būdo / Jos žemės dainų nemylės, / Neverks, kad patys sūnūs žudo, / Kas verta meilės ir garbės“ („Užtrauksme naują giesmę“).

Barokinė puošyba, didingi pažadai ir priesaikos įtvirtino ašaringąją tradiciją. Situacija iš esmės nepasikeitė: „Ašarų upeliai, atvira emocinio pažeidžiamumo išraiška, tvinsta abiem laikotarpiais: nuo praktinės atsakomybės savo paties ūkiui (Dodelaitis) iki tautinio ar religinio sąjūdžio drąsos (Maironis)“ (Kavolis 1991, p. 70). Graudūs verksmai tapo naujų ketinimų pagrindu.

Tiriamas jausmingumas neprieštaravo laisvės siekiams ir patriotizmo raiškai. Tačiau dabar „verkiantis vyras“ jau ne būras, valstietis, išnaudojamas – jis tapo herojumi, kūrėju, atstačiusiu „krūtinę, apkaltą ledu“, kad graudulį paverstų tautos dvasios šerdimi.

Tautos žadintojai, kūrėjai ir puoselėtojai

Lietuviams patriotiškumo puoselėjimas atrodo neatsiejamas nuo emocijų išgyvenimų, kančios, erškėčių vainiko ir ašaringumo.

Chrestomatiniu vadinamas Lietuvos himno kūrėjo ir tautinio prisikėlimo šauklio Vinco Kudirkos praregėjimas, kai jis atsivertė *Aušros* pirmąjį numerį: „Rodos, girdėjau Lietuvos balsą, sykiu apkaltinantį, sykiu ir atleidžiantį: o tu, paklydėli, kur ikšiol buvai? Paskui pasidarė man taip graudu, kad apsikniaubęs ant stalo apsiverčiau“ (*Varpas* 1893). Nuoširdi jausmų deklaracija, viešai pripažinus savo paklydimus ir atradus tikrąjį pašaukimą – „rodos, naujos pajėgos pradėjo rasti... Rodos, užaugau išsyk, ir ta pasaulė jau man per ankšta... Pajutau save didžiu, galingu: pasijutau lietuviu esąs“ (Kudirka 1909, p. 214) – galėjo tapti puikiu ir sektinu pavyzdžiu, kaip galima graudulį paversti ryžtu ir tautiniu apsisprendimu.

Aukšti idealai, tikėjimas tauta ir ateitimi skatino naujus imperatyvus: „Ant griuvėsio naujo / Tu būk kviesliu ramybės, ne verksmo, ne kraujo! / O n'įstengdama kūnui – dvasiai peną tyrą / Nešk ir mokink, kad veltui ašaros nebyra!“ (Vincas Kudirka „Troškimas“).

Tačiau asmeninės transformacijos, virsmai ir persikūnijimai, kai iš ašarų pakalnės prisikeliamą emociinei brandai, įmanomi tik išimtiniais atvejais. Graudulingoji lietuvių pusė niekur nedingo: „Sugrįžo žmogus namo ir, išvydęs visą pragaištį apleistose ūkėje, apsiverkė. Kam, vargše, pasiskūsi ir kas atlygins?“ (Vincas Kudirka „Cenūros klausimas“).

Patriarchalinės kultūros įtaka nacionaliniam tapatumui parengė dirvą „verksmingajai“ rezignacijai, nors liaudies išmintis sako: verk neverkės nieko tuo nepakeisi. Iš privačios emocinės sferos perkeltos į viešąją ašaros tapo tautą vienijančiu dalyku.

Verkšlenančios Lietuvos mitas

Ašaringasis kultūros paveldas, kaip neatsiejama tautinės saviraiškos dalis, ilgainiui virto XX a. lietuvių mitologijos pagrindu. Prieš 50 metų apie tai Santaros–Šviesos suvažiavime kalbėjo Algirdas Julius Greimas, minėdamas Bronį Railą kaip demitifikatorių, „kuris garsiai skelbia, kad užtenka pagaliau mums verkšlenančios Lietuvos mito“ (Greimas 1991b, p. 364). Išvalgios ir toliaregiškos Greimo idėjos buvo anais laikais tolimos lietuviams, o jo palyginimai apie obsesines vaiko psichikos struktūras, kuriose dera ir skriaudos patirtis, ir heroizmo toje skriaudoje ieškojimas, atskleidžia ir šiandien kylančias tapatumo dilemas.

Tautinio atgimimo priešaušryje Maironio sukurtas „ūžiančio miško“ vaizdinys, nuspalvintas graudulio estetikos, apgaubė Lietuvą vyriško emocingumo aura: „Miškas verkia didžiaviryių: / Baisūs kirviai juos išskynė; / Verkia Lietuva didviryių: / Jų neprikelia tėvynė“ (Maironis 1986, p. 5). Begalinis savęs gailėjimas, kaip patriarchalinės kultūros puoselėjama savastis, tapo istorinės savivokos pagrindu ir esminiu lietuvių mentaliteto bruožu, kuris perduodamas iš kartos į kartą.

Atsisakyti kančios ir aimanavimų kultūrinės tradicijos nėra paprasta, nes didinga praeitis nustelbia kasdienišką dabartį ir verčia abejoti ateities galimybėmis.

Pripažinti nuo Apšvietos laikų įsigalėjusį dejonijų ir verksmų būdą, kaip problemų sprendimo ir išlikimo galimybę, kaip elgsenos modelį didelės išminties nereikia. Kur kas sudėtingiau pakeisti savimonę šviesesnės ateities dėlei, užuot ašarojus ir aimanavus. Visuotinės vyriškos kančios sindromas sietinas ir su negrįžtamais emocijiniais pasikeitimais, ir su esminių elgesio vektorių praradimu, ir su intravertinėmis iliuzijomis. Vis dėlto, jeigu tikime, kad nieko nėra amžino po saule, galima ir patriarchalizmo bastione geidauti bent jau šiokių tokių prošvaisčių.

Vyriškasis tapatumo modelis: už ir prieš

Viena įtakingiausių vyriškumo tyrinėtojų R. W. Connell teigia, kad iki šiol tebevyraujantis tradicinis vyriškasis tapatumo modelis nėra stigmatizuotas, nes šiuolaikinė kultūra jį vertina ir išaukština (Connell 1996). Tai paskatino imtis formuoti besikeičiančio vyro politiką, kuri paremtų vyriškumo strategiją. Vienoje paskutinių savo publikacijoje kartu su Jamesu W. Messersmidtą ji aptaria vyriškumo hegemoniją kaip istorinį ir perspektyvinį konceptus (Connell, Messerschmidt 2005, p. 829–859). Siūlomi tyrinėjimų modeliai: lyčių hierarchijos prigimtis, vyriškumo konfigūracijų geografija, socialinių išikūnijimų procesai ir vyriškumų dinamika, atskleidžiant specifines intelektualines ir praktines problemas, kurios formuojamos konkrečių kalbėjimo intencijų ir mąstymo stilių, turinčių gebėjimą migruoti ir įgyti naujas reikšmes. Taip atsitiko ir vis labiau besiplečiančiam vyriškumo hegemonijos konceptui,

užimant vis naujas sferas nuo edukacijos ir psichoterapijos iki smurto prevencijos ir tarptautinių santykių (ten pat, p. 847–853).

Tariama vyriškumo idealybė nėra konstanta, ji kinta, nacionaliniai savitumai veikia ir keičia tapatumo modelius. Lietuviškojo rūpintojėlio kančia, neviltis, skruostu riedanti ašara nėra tik tautinių pakelių ir kryžkelių savastis – tai neatsiejama tautinės istorijos ir kultūros dalis, mitologija, realesnė už senąją patriarchalinę didybę. 250 metų vaidinant auką, kenčiant dėl apgailėtinos dabarties ir apraudant didingą praeitį, keitėsi pati tapatumo struktūra, kurios dabar neįmanoma rekonstruoti be skausmo.

2002 m. Lietuvoje buvo atliktas tyrimas „Vyriškų vaidmenų krizė Lietuvoje“, kurį VŠĮ „Vyrų krizių ir informacijos centras“ užsakymu vykdė Sic Rinkos tyrimai, apklausus tūkstantį vyrų nuo 15 iki 74 metų. Tyrimą finansavo Atviros Lietuvos fondas, nes „Lietuvoje trūksta kritinės tradicijos, žvelgiančios į tai, kaip vyriškumas konstruojamas mūsų visuomenėje“*. Buvo ieškoma atsakymų į klausimus: „Kokie lyties vaidmenų modeliai dominuoja dabarties Lietuvoje? Kaip nūdienos Lietuvoje jaučiasi vyrai? Kokios „vyriškos vertybės išlieka ir kokios nyksta? Kaip vyriškumas vertinamas mūsų kasdienėje kultūroje?“** Remiantis dažniausiai minėtais atsakymais, Lietuvos gyventojai prieš vienuolika metų vertino tokias vyro savybes „kaip buvimą ne alkoholiku, rūpinimąsi šeima, vaikais, darbštumą, sąžiningumą, dorumą, protingumą, meilę, mandagumą, tolerantiškumą ir kultūringumą“ (ten pat). Tiesa, buvo pripažinta, kad vyrai (daug labiau nei moterys) kenčia nuo sustingusių lyties vaidmenų, konfliktų, įtampos, streso ir nepasitenkimo šaltinis yra tradicinis obsesyvus vyriškumas (ten pat).

Europietiška tradicija skatina pripažinti savo silpnybes. Pierre'o Bourdieu žodžiais tariant, vyrai yra dominuojami dėl savo pačių dominavimo, todėl juos ir nugalai vyriška jų svarbumo iliuzija (Bourdieu 1998, p. 23). Teigiamiausias vyriškumo ikonografijos pokytis būtų, jei pavyktų silpnybes paversti stiprybėmis.

Prieš vyrą, verkiantį iš nevilties, už pozityviai konstruktyvų vyrą, kuris nesijaučia pančiojamas praeities paveldo, persunkto baime ir primenančio metafizinį teatrą. Tada galbūt pavyks racionaliai įvertinti situacijos sudėtingumą.

Kaip negatyvą paversti pozityvu

Lietuvių juodoji dėžė su esminiais „verkiančio vyro“ liudijimais, emocinį išgyvenimą pavertusi tautiniu fenomenu, lėmė tolesnę vyriškumo kaitą. Gedėjimas, liūdesys ir kančia yra neatsiejama egzistencijos ir vyriškos tapatybės dalis, tačiau kelia nerimą įsijautimas į nuolatinį „aukos vaidmenį“, aukštinant savo neviltį iki kosmoso platybių.

* Prieiga per internetą: <http://politika.osf.lt/eurointegracija/santraukos/vyriskuvaidmenukrizelietuvoje.htm> [žiūrėta 2012-12-21]

** Prieiga per internetą: http://algirdasm.blogspot.com/p/vyrisku-vaidmenu-krize-lietuvoje_21.html [žiūrėta 2012-12-21]

Tautiniai mitai, grindžiami herojine retorika, didinga praeitimi, Pilėnų savižudžių arba didvyrių konotacijomis, tebedaro didžiulį poveikį savimonei ir savijautai. Realybė patvirtina niūriausias socialines hipotezes. Pasaulio sveikatos organizacijos duomenimis, lietuviai, pirmaujantys pasaulyje pagal savižudybių skaičių, itin išsiskiria lyties požiriu: 2009-aisiais, kaip ir ankstesniais metais, Lietuvoje vyrų nusižudė penkis kartus daugiau, negu moterų*.

Paspalpingoji *camera obscura* realų pasaulį paverčia vaizdiniu, iš kurio lengva išseiti, paspaudus išjungimo pultelį. Tautinė tapatumo mašinerija veikia ne patriarchalinės kultūros labui. Todėl ieškoti stebuklingos panacėjos – vienas iš svarbiausių politikos uždavinių, nes mokslo ir technikos pažanga, ideologiniai žaidimai, socialiniai eksperimentai taps tik šešėlių teatro atributais šalyje, kuri darosi vis labiau ginocentrinė, t. y. sparčiai moteriškeja. Remiantis statistiniais duomenimis, 2012 m. Lietuvoje 1000 vyrų tenka 1154 moterys, bet vidutinė moterų gyvenimo trukmė 2011 m. buvo 10,6 metų didesnė negu vyrų**.

Ieškant išeities kaip stebuklo, prieš akis iškyla garsusis „verksmingasis“ Baso Jano Aderio perfomansas „Esu pernelyg liūdnas, kad tau tą pasakyčiau“ (1970)***. Niujorko Moderniojo meno muziejui priklausantis kūrinys, *YouTube* atsiradęs 2007 m. ir peržiūrėtas daugiau kaip 140 tūkstančius kartų, išreiškia kai ką daugiau negu vien gaudulys, liūdesys ar apgailėstavimas. Suvokti visą ko laikinumą gali tik tas, kuris nebijo pažvelgti kitam į akis tada, kai yra silpnas, kai verkia, nes atskleisdami savo silpnąją pusę, tampame stipresni.

Žinomas meno kritikas Janas Verwoertas monografijoje apie Aderį *Ieškant stebuklo (Vienas kūrinys)* teigia: ir minėtame performanse, ir piešinyje ant sienos „Prašau, neleisk man išeiti“ (1969) išliejamos ne asmeninės menininko emocijos, bet pristatomi verbaliniai ir vizualiniai ženklai, kurie, ištraukti iš naratyvinio konteksto, tampa retoriniais iššūkiams ir atlieka apeliatyvinę funkciją (Howard 2007, p. 77).

Mūsų kultūra, seniai praradusi apeliatyvinę (kreipimosi į adresatą ir dialogo užmezgimo) funkciją, užsidarydama savo verksmingame pasaulėlyje ir atsisakydama retorinių iššūkių, orientuojasi į savo pačios idealią duotybę – taip perimdama patriarchaliniam tapatumui būdingas formas. Mažų tautų išlikimui nuolat kelia grėsmę net menkiausi kataklizmai, nes jos balansuoja ties išnykimo riba.

Viktimologinė mąstysena herojų paverčia auka. Franciso Scotto Fitzgeraldo žodžiai „parodykite man didvyrį, ir aš parašysiu jam tragediją“ atitinka lietuvišką scenarijų: mūsų herojai yra savo nevilties, gaudulingumo, ašarojimo aukos. Realybė, virtusi tragedija, ir tragedija, tapusi realybe, atima paskutinę viltį.

* Death due to suicide, by gender, Standardised death rate by 100 000 inhabitants, prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/tgm/refreshTableAction.do?tab=table&plugin=0&pcode=tps00122&language=en> [žiūrėta 2011-07-20]

** Prieiga per internetą: <http://www.balsas.lt/naujiena/627307/vyrai-ir-moterys-lietuvoje-skaiciai-ir-faktai> [žiūrėta 2012-12-21]

*** Prieiga per internetą: <http://www.basjanader.com/> [žiūrėta 2011-07-20]

Ieškoti išeities reikėtų gilinantis į pozityvią mūsų pačių istorinę patirtį, nes svetimi pavyzdžiai yra viso labo gražūs paveikslukai niūriame lietuvių pasaulyje.

Tautos patriarchas Jonas Basanavičius, gedėdamas 1889 m. vasario 16 d. mirusios mylimos žmonos, užsisiklėdė savyje, pasidarė keistokas, kasdien lankė jos kapą. „Šviesiam žmonos atminimui J. Basanavičius išsaugojo vėduokles bei nežinomo dailininko nutapytą Elės portretą. Su šiais daiktais signataras nesiskyrė visą gyvenimą. Portretas kabėjo pačioje matomiausioje kabineto vietoje“*. Ir tuo pat metu pasinėrė į darbus, malšindamas savo neveltį aktyvia mokslinė ir politinė veikla.

Lietuviams būdingą apsidimą, kaip ir daugumą psichinių ligų, galima išgydyti. „Aukos sindromas apsaugo mus nuo iniciatyvos ir atsakomybės. Pasirenkamas lengviausias kelias – pasikliaujama aplinkybėmis, kaltinami aplinkiniai ir aplinkybės, laukiama, kol viską padarys kiti“**. Nesureikšminti nesėkmių, su jomis susitaikyti, imtis veiklos, kuri padėtų tapti laimingiems – tokie populiariosios psichologijos patarimai.

Patriarchalinė kultūra yra linkusi dominuoti, todėl ketvirtį tūkstantmečio besitęsiantis nekontroliuojamas silpnumas, bejėgiškumas, graudulys, ašaringumas, viena vertus, įrodo negrįžtamus genetinio kodo pasikeitimus ir liudija akivaizdžius savasties, kaip stiprybės, praradimus, kita vertus, tokia situacija skatina neatidėliotiniams veiksams – keisti ar kurti save iš naujo.

Naujojo vyriškumo tyrimai

Yra įvairių būdų, kaip pagelbėti vyriškumui. Antai Vytauto Didžiojo universiteto profesorius Artūras Tereškinas, kalbėdamas apie savo naująją knygą *Vyrų pasaulis: vyrai ir žaizdos vyriškumas Lietuvoje*, pabrėžė: „Užuojautos arba empatijos jausmas – mano kaip asmens, tiriančio žmonių kasdienį kentėjimą, metodologija. Esu įsitikinęs, kad esu tiek pat pažeidžiamas, kaip ir mano tiriamasis asmuo, todėl jo skausmas man yra reikšmingas“, siekdamas „mobilizuoti ir asmeninius skaudulius, ir kolektyvines žaizdas taip, kad kenčiantys patys imtų priešintis kančias kuriančiais aplinkais ir keistų socialinius santykius, kuriuose sisteminė priespauda ir išnaudojimas yra kasdienė norma“ (Tereškinas 2011). Kiti dedasi naujosios krypties pranašais (Aidan Chambers „Pašok ant mano kapo“), kuria naujoviškus herojus ir naujus „būdus tapti vyru“. Berniukai visada jaučia spaudimą – būk stiprus, agresyvus, įveik konkurentą ir pan., todėl reikia tokios ideologijos, kuri išvadotų iš įsigalėjusių vyriškumo stereotipų. Treti, kalbėdami apie vyriškosios galios mitą, nagrinėja klausimą: „Kodėl vyrai yra pakeičiama lytis?“ (Warren Farrell). Paneigdamas tai ir sekdamas herojaus transfor-

* Prieiga per internetą: http://www.museums.lt/Lietuvos_muziejai_2003_nr3/Kuliesiene.htm [žiūrėta 2011-07-20]

** Rasa Kuodytė-Kazielienė, Nevaidink aukos! Prieiga per internetą: http://gatve.delfi.lt/news/pasaulis_ir_as/article.php?id=18565130 [žiūrėta 2011-07-20]

macijas laike, jis konstatuoja, kad ateityje pasitelkę branduolines technologijas žudikai vyrai atves prie galimo viso, kas gyva, sunaikinimo (Farrell 1993, p. 99).

Bandant išvaduoti vyrus iš jiems primetamų į(si)pareigojimų, kuriamas naujas abiejų lyčių tapatumas: vyrų silpnumas yra jų jėgos sutelkimas, moterų stiprybė yra jų silpnumo išraiška (ten pat, Chapter 2&3). Farrellas siūlo įveikti vyriškumo paradoksą šviečiant ir perkuriant visuomenę, kuri, remdamasi tradicine vyriškumo samprata, sukūrė nesveiką, iškreiptą berniukų ir vyrų padėtį (ten pat, Chapter 2).

Įšventinimo į vyrus poreikis neišnykęs ir šiais laikais. Aristotelio žodžiai „Vyras gimdo vyrą“ (*Metafizika*, Z, 7, 1032a, 25) patvirtina teiginį, kad „vyriška tapatybė būna įgyta didelių sunkumų kaina“ (Badinter 2003, p. 97).

Iniciacijos būtinas kaip tapatybės pagrindas, egzistencinė nuostata, nuo to priklauso ir branda, ir stiprybė:

Riterių sūnūs tais laikais (XII amžiuje) anksti palikdavo tėvų namus: jie vykdavo kitur mokytis gyventi, o tie, kurie buvo ne vyriausi, palikdavo tėvų namus, išskyrus kokį laimingą atsitiktinumą, visiems laikais. Sulaukę aštuonerių, dešimties metų, jie būdavo atskiriami nuo motinos, seserų, nuo savo kraujo moterų, tarp kurių lig tol gyveno ir kurios jiems buvo brangios... Dvigubas ryšių nutraukimas – su gimtaisiais namais, su moteriška vaikų kambario aplinka. Ir labai staigus perėjimas į kitą pasaulį: raitelių būrio, arklidžių, ginklų, medžioklės, pasalų ir vyriško šėlo (*Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde* 1984).

Atskyrimas nuo motiniško moteriškumo, kaip vyriškojo tapatumo esmė, ugdo jausmą, kad „jis priklauso vyrų grupei, *conditio sine qua non*“, skatina vyrų pranašumą ir solidarumą (Badinter 2003, p. 77).

Kai atsisakoma berniukų iššventinimo, vyriškumo, kuris suprantamas kaip nuolatinė sunkumų įveika, ugdymas keičiasi, vyriškumo idealas tampa nepasiekiamas. Šiame kontekste Stokholmo sindromas, kai auka įsimyli savo pagrobėją, budelį ar auklėtoją, įgauna narcisistinį atspalvį: auka ir budelis tartum susitapatina viename asmenyje.

Vyriškąjį XX a. tapatumą Deborah S. David ir Robertas Brannonas apibrėžia keturiais imperatyvais: a) jokie moteriškumo (*no Sissy Stuff*), atsisakant bet kokių jausminių poreikių, b) šulas, didelis žmogus (*the Big Wheel*), kaip viršenybės kitų atžvilgiu teigimas, c) tvirtas ažuolas (*the Study Oak*), t. y. nepriklausomas, pasikliaujantis tik savimi, niekada nerodantis jausmų ar prierašumo, moteriško silpnumo, d) eikit visi po velnių (*Give'em Hell*), pabrėžiant būtinybę tapti stipresniam už kitus, išverti visus pavojus, net „kai protas ir baimė skatina elgtis priešingai“ (ten pat, p. 174). Tai sukūrė nepasiekiamą idealą ir įsijungė savęs naikinimo mechanizmas kuriant „totalitarinį“ vyriškumą.

Mitinė sėkmės, galios, jėgos ir viešpatavimo norma sukūrė obsesinę priklausomybę nuo tapatumo stereotipų, vyriškumas prarado simetriją, nes neteko savo „silpnosios“ dalies. Vyriškumas atsidūrė ties pavojinga susinaikinimo riba.

Vyriškumo paradoksui apibūdinti Pierre'as Bourdieu pasitelkė peilio arba ašmenų metaforą, siedamas vyro vaidmenį su atsiskyrimu, smurtu, žudynėmis, kitaip tariant, su ta kultūrine tvarkos puse, kuri yra pirminio buvimo su motiniška esatimi antipodas (ten pat, p. 78). Aukštinti jėgos negalima iki begalybės, kaip ir gyventi savo vyriško svarbumo iliuzija. Įsijungęs savęs naikinimo mechanizmas rodo tragišką vyriško tapatumo krizę, žinant mūsų liūdną „verkiančių vyrų“ patirtį, reikia tikėtis viltį teikiančių permainų.

* * *

„Aš žaviuosi vyrais, jų didelėmis kojomis ir mažomis niekšybėmis“, – sako Françoise Giroud. „Aš dievinu moteris, jų aukštus idealus ir žavingas komedijas“, – atrėžia Bernard'as-Henri Lévy (p. 9).

Apibendrinimui tiktų žodžiai iš naujausio Jano Fabre interviu *Man is a Beautiful Animal*: „Didelis menas yra žmogus. Ir žmogus yra gražus – jei negalite jo liesti, jausti ar įkvėpti, jūs prarandate labai daug“ [Great art is made by man. And man is beautiful – if you can't touch, feel, or smell him, you're missing out on quite a lot].*

Telieka apgailestauti, kad lietuvių patriarchalinis grožis, kaip ir tapatumas, pasidarė savo pačių „graudulingojo verksmingumo“ įkaitu.

* * *

Apie XXI amžių vienas talentingiausių ir originaliausių šiuolaikinės Prancūzijos mąstytojų Michelis Serres televizijos laidoje yra pasakęs, kad šis amžius bus moterų amžius, nes moterys perims ir pertvarkys daugybę vyriškos veiklos sričių, bus kuriamas kitoks pasaulis, atsiras naujų veiklos modelių, nes modernizmas nepateisino savo lūkesčių. Apie svarbų moterų vaidmenį jis kalbėjo ir naujausiame interviu (Serres 2012). Savo knygoje *Le temps des crises [Krizių laikai]*, kurią 2009 m. išleido Pommier leidykla Paryžiuje, jis kalba ir ne tik apie finansinę krizę, bet ir apie kitas, ypač mentales pasaulį ištikusias krizes, kurios verčia mus ir pasaulį keistis.

* * *

Šiuo metu Europoje didžiulio susidomėjimo sulaukė amerikiečių eseistės Hannos Rosin knyga *Vyrų pabaiga ir moterų kilimas [The End of Men and the Rise of Women]*, kurią 2012 m. išleido Riverhead Hardcover leidykla, priklausanti Penguin Group (JAV) leidybos tinklui. Knygoje keliamas esminis klausimas: ar šių laikų visuomenė yra matriarchalinė ir ar vyrai verks dėl naujos tvarkos? ** Taip buvo paskelbta naujos eros pradžia.

* *Man is a Beautiful Animal*, Interview with Jan Fabre, by Dorota Semenowicz and Katarzyna Tórz. In: European Culture Congress, prieiga per internetą: http://www.culturecongress.eu/en/theme/theme_lost_in_culture/fabre_interview [žiūrėta 2011-08-23]

** Prieiga per internetą: <http://hannarosin.com/the-end-of-men/> [žiūrėta 2012-12-21]

Lietuvių kultūrinės tapatybės lyties požiūriu atsidūrė skirtingose barikadų pusėse. Moterys, atsisakydamos joms priskiriamų tradicinių vaidmenų lietuviškų stereotipų kaustomose šeimose, dažnai pasirenka vedības su užsieniečiais ir pagal šį parametą pirmąją Europos Sąjungoje. Taip vaduodamosios iš „verksmingojo bendravimo“ gniaužtų, jos nori būti laimingos ir taip siekia laimės, nepaisydamos paveldo, tradicijų ir prievolės „būti nelaimingomis“. Vyriškoji tapatybė, praradusi iniciacijų ir išbandymų ritualus, tapo svarbi dėl pačios savęs dominavimo ir negebėjimo pripažinti savo silpnybes, kurių pasekmės lietuviams, pirmaujantiems Europos Sąjungoje pagal savižudybių skaičių, gali būti itin lemtingos.

Dabartis diktuoja savas sąlygas, į kurias būtina atsižvelgti ir kurių negalima nepaisyti, nes kitaip mūsų visuomenė švęs ne naujos eros pradžia, kaip ir visas civilizuo-tas pasaulis, bet tik praėjusios eros pabaigą.

Literatūra

- Apps, Lara, and Gow, Andrew. 2003. *Male Witches in Early Modern Europe*. Manchester: Manchester University Press.
- Badinter, Elisabeth. 2003. *XY: Apie vyriškąją tapatybę*. Iš prancūzų kalbos vertė Violeta Tauragienė. Vilnius: Vaga.
- Balys, Jonas. 1961. Ragana. In: *Lietuvių enciklopedija*. Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1961, t. XXIV.
- Barthes, Roland. 1991. *Teksto malonumas*. Iš prancūzų kalbos vertė Galina Baužytė-Čepinskienė. Vilnius: Vaga.
- Basanavičius, Jonas. 2001. *Lietuviškos pasakos*. Pirmą knyga. Vilnius: Vaga.
- Basanavičius, Jonas. 1998. *Iš gyvenimo vėlių bei velnių*. Surinko Jonas Basanavičius. Vilnius: Lietuvių literatūros institutas.
- Bourdieu, Pierre. 1998. *La domination masculine*. Paris: Seuil, 1998.
- Broad, Jacqueline, and Karen Green. 2009. *A History of Women's Political Thought in Europe, 1400–1700*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chambers, Aidan. *Dance on My Grave*. In: Maria Nikolajeva. Naujasis vyriškumas ir naujasis moteriškumas (Švedų vyresniųjų paauglių grožinė literatūra žengiant į XXI amžių, prieiga per internetą: <http://rubinaitis.lnb.lt/index.php?999609254> [žiūrėta 2011-06-29])
- Connell, Robert William. 1996. „Politics of Changing Men“, prieiga per internetą: <http://www.australianhumanitiesreview.org/archive/Issue-Dec-1996/connell.html> [žiūrėta 2011-07-20]
- Connell, R.W., Messerschmidt, James W. 2005. Hegemonic Masculinity. Rethinking the Concept. In: *Gender & Society*, Vol. 19, 6, Dec 2005, p. 829–859.
- Destins de femmes: Religion, culture et société (France, XIXe–XXe siècles)* / sous la direction d'Anne Cova et de Bruno Dumons ; ouvrage réalisé avec le concours du LARHRA Institut des sciences de l'homme, de l'ICS-UL et de la Fundação para a ciência e a tecnologia/MCTES et de l'Institut universitaire de France. Paris : Letouzey et Ané, 2010.
- Dugošas, Jonas. 2005. Cit. iš Alfredas Bumblauskas. *Senosios Lietuvos istorija: 1009–1795*. Vilnius: R. Paknio leidykla.
- Durrant, Jonathan. 2007. Witchcraft Narratives in Germany: Rothenburg, 1561–1652 by Alison Rowlands. *Male Witches in Early Modern Europe* by Lara Apps and Andrew Gow, Prewiev. In: *Gender & History*, August 2007, Vol. 19, Issue 2, p. 390.

- Eco, Umberto. 2011. Kintanti kultūra, kritinis mąstymas ir juoko galia, prieiga per internetą: <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/2011-08-29-umberto-eco-kintanti-kultura-kritinis-mastymas-ir-juoko-galia/65868> [žiūrėta 2011-11-28]
- Farrell, Warren. 1993. *The Myth of Male Power*. New York: Simon & Schuster.
- Flečer, Joana. 2004. Moterų karjera Senovės Egipte, www.bbc.co.uk, prieiga per internetą: <http://gyvenimas.delfi.lt/archive/print.php?id=3946340> [žiūrėta 2011-12-06]
- Frank, Roslyn M. 2003. Shifting Identities: The Metaphorics of Nature-Culture Dualism in Western and Basque Models of Self 04/2003, prieiga per internetą: <http://www.metaphorik.de/04/frank.pdf> [žiūrėta 2008-05-23]
- Giroud, Françoise, Lévy, Bernard-Henri. 2002. *Vyrai ir moterys: Pokalbiai*. Iš prancūzų kalbos vertė Stasė Banionytė. Vilnius: Apostrofa.
- Greimas, Algirdas Julius. 1991a. Apie netobulumą. In: Algirdas Julius Greimas. *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, p. 173–222.
- Greimas, Algirdas Julius. 1991b. Mitai ir ideologijos. In: Algirdas Julius Greimas. *Iš arti ir iš toli: Literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga, p. 353–368.
- Guillaume le Maréchal ou le meilleur chevalier du monde. 1984. Cit. iš: Elisabeth Badinter. *Op. cit.*, p. 106.
- Hexen im Museum, Hexen heute, Hexen weltweit 2004. Hexensymposium, 31.10. – 2.11.2003. Herausgeber: Wulf Köpke and Bernd Schmelz. Hamburg: Museum für Völkerkunde, 2004.
- Horkheimer, Max, Adorno, Theodor. 2006. *Apšvietos dialektika*. Iš vokiečių kalbos vertė Gediminas Mikelaitis. Vilnius: Margi raštai.
- Howard, Christopher. 2007. *Bas Jan Ader: In Search of the Miraculous (One Work)* (2006) by Jan Verwoert. In: *Art Book*, Feb 2007, Vol. 14, Issue 1, p. 77.
- Kavolis, Vytautas. 1992. *Moterys ir vyrai lietuvių kultūroje*. Vilnius: Lietuvos kultūros institutas.
- Kavolis, Vytautas. 1991. *Epochų signatūros*. Chicago.
- Kudirka, Vincas. 1909. *Raštai*. T. 2. Tilžė.
- Maironis. 1986. *Pavasario balsai*. Vilnius: Vaga.
- Mickūnas, Algis. 1996. Erosas ir mitas. In: *Baltos lankos*, 7, p. 5–26.
- Seligman, Martin E. P. 2004. *Authentic Happiness: Using the New Positive Psychology to Realize Your Potential for Lasting Fulfillment*. New York: Free Press.
- Serres, Michel. 2012. „Ce n'est pas une crise, c'est un changement de monde“, prieiga per internetą: <http://www.lejdd.fr/Economie/Actualite/Serres-Ce-n-est-pas-une-crise-c-est-un-changement-de-monde-583645> [žiūrėta 2012-12-30]
- Tereškinas, Artūras. 2011. Mano metodologija yra užuojauta, prieiga per internetą: <http://370.diena.lt/2011/02/04/arturas-tereskinas-mano-metodologija-yra-uzuojauta> [žiūrėta 2011-06-29]
- Vaišnora, Juozas, MIC. 1958. *Marijos garbinimas Lietuvoje*. Roma: Katalikų mokslo akademija. Cit. iš Vytautas Kavolis, *Op. cit.*, p. 73.
- Varpas*, 1893, Nr. 3. Cit. iš: Antanas Petrika, Lietuvių tautinio atbudimo pionieriai. Brooklyn, 1939. Prieiga per internetą: http://www.spaudos.lt/Knygnesiu_paminklai/knygnesiai/vincas_kudirkaIII.html [žiūrėta 2011-06-24]
- Vygandas Marburgietis. 1996. Naujoji Prūsijos kronika, 1394. Vertė Leonas Valkūnas. In: *Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai, 1: Nuo seniausių laikų iki XV amžiaus pabaigos*. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, p. 464–470.
- Voigt, Vilmos. 2004. The Woman who Destroys Life – *La Belle Dame sans Merci*. In: *Tautosakos darbai*, parengė Rita Repšienė. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas.

Cultural Identities: Women and Men (the Present and Heritage)

Summary

Key words: identity, culture, women, men, the present, heritage

The present is disclosing the stability of inherited mental structures when closely observing the development of identities of women and men. With the focus on dominant sexual expressions the advantages of the present consist freedom of choice and priorities. Assessments pretending to objectivity open a complex and fatal situation which is making a direct impact on national identity and urge to speak about unavoidable longterm consequences. Heritage being an unseparable part of identity may become a rescue and at the same time a aggravating condition in efforts to reach positive transformations, especially in the habitat of patriarchal culture. The aim of this publication is to evaluate the situation, to put together the main values and to look for problem resolution if even it is impossible. From the point of view of the contemporary research field the identity of women is limiting itself from the role formed by heritage and limitations put by social destination. It is crossing the limits drawn by national self-consciousness and taking advantage of the opportunities proposed by the globalization. Trauma experiences, desperation deepening for hundred years, unhinged attitude – this is the male sex today after having lost its initiational challenges and becoming a hostage of its own tearfulness.